

Ігнатко Н. В.
Заступник начальника відділу Ужгородського
міськрайонного управління юстиції

ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДІЗНАННЯ У МИТНИХ СИСТЕМАХ РІЗНИХ ФОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1650–1764)

У статті розглянуто закономірності становлення і особливості функціонування інституту дізнання митних органів України в контексті історичних форм Української державності.

Ключові слова: дізнання, розслідування контрабанди, митний орган.

Проблематика виникнення й організаційно-правових основ становлення інституту дізнання у митних органах Козацько-гетьманської держави (XVII ст. – 1764 р.) є на сьогодні малодослідженою. Це перешкоджає повноті з'ясування національних особливостей, сутності та закономірностей розвитку цього правового інституту, стає на заваді прогностичним уявленням його форми.

Аналіз останніх публікацій, що присвячені дослідженню цього правового інституту, дозволяє зробити висновок, що окреслена проблема висвітлювалася фрагментарно, в контексті наукових студій з державотворчості, історії становлення митної служби, чи оптимізації функціонування однієї з форм розслідування контрабанди. Зокрема, окремі аспекти й особливості дізнання у справах про контрабанду в історичному плані розглянуті Д. І. Яворницьким, Д. І. Багалієм, В. А. Барвинським; в історії митної служби – П. М. Дідусенком, О. В. Лисицьким, Т. С. Мавродієм, С. А. Пахневським, В. П. Костюком, та іншими авторами. Кримінально-процесуальним аспектам функціонування дізнання в митних органах України приділили свою увагу вітчизняні процесуалісти і криміналісти Л. М. Лобойко, М. І. Костін, В. М. Шевчук, Л. М. Дорофєєва.

Предмет дослідження і формулювання цілей статті. У зв'язку з недостатнім вивченням зазначеної наукової проблематики, її важливим теоретичним і практичним значенням, доцільним вбачається здійснити наукову розвідку виникнення й організаційно-правових основ становлення інституту дізнання у митних органах Козацько-гетьманської держави (XVII ст. – 1764 р.).

Вивчення джерел з історії держави і права епохи Козацько-гетьманської держави свідчить, що запровадження у цій формі державності прообразу дізнання у справах про контрабанду ґрунтується виключно на економічному підґрунті й виникає на тлі формування митних правил. Перші відомості про стягнення мита на користь князівської скарбниці відносяться до IX ст., що було пов'язано із товарообігом на шляху “із варяг в греки”. Рафельштетський митний статут (906 р.) згадує торгівлю руських купців із стягуванням мита на Дунаї. Митні процедури передбачалися першою угодою Київської Русі з Візантією від 911 року. Вже тоді Київська Русь мала ознаки доволі розвинутої митної системи, яку утворювали певні митні правила, визначені владою митні тарифи, система митних органів (застав), де стягувалися митні платежі (мито, податки) спеціально уповноваженими службовими особами князівської адміністрації – митниками. У 1288 році виданий європейський Острогомський митний

статут, яким керувалися на Русі у торгівлі з купцями Баварії, Австрії, Польщі, Чехії. Отже, українські митники керувалися у своїй роботі європейськими митними статутами і діяли в єдиному для багатьох країн Заходу правовому полі.

Активну митну діяльність на торгівельних шляхах із Західною Європою вела Галицько-волинська держава, яка запровадила митниці у Володимирі, Бересті, Луцьку, Городілі та в інших місцях [1]. У період перебування українських земель у складі Польсько-Литовської держави існувала чітка система митних зборів, прикордонне мито (цло), яке стягувалося у “митних коморах”. Проте, доволі часто траплялись випадки, коли купці ухилялись від сплати цього мита, чим завдавали серйозну шкоду наповненню княжого бюджету. Тому несплата мита (контрабанда) розглядалася як небезпечне правопорушення, яке *“чималу шкоду скарбу нашому дає”* (за оцінкою князя Литовського Жигмонта-Августа у листі від 13 листопада 1567 року) [2].

За цієї ж причини, а саме – за для забезпечення економічної безпеки, власна митна служба стала одним з важливих елементів адміністративно-правової та економічної системи Війська Запорізького (Коша Запорозького).

Козацтво організувало власну митну систему, надходження з якої були одним із провідних джерел прибутків Коша. Зокрема, створюється мережа митних постів на кордонах з Польщею, Кримським ханством, пізніше – Гетьманщиною. Лише на Переволоченський переправі на кордоні “запорозьких вольностей” станом на 1688 рік козаки збирали з купців мита (“мостове”) на 13 тис. крб. за рік (найбільший пункт надходжень митних зборів Запорожжя).

В апараті управління на Січі сформована окрема група посадовців, на яких покладался митний догляд, стягування митних зборів з купців, промисловців, чумаків та протидія контрабандному провозу товарів. Вочевидь саме цих посадовців можемо вважати одними з перших виконавців сучасної функції дізнання й митної варті у протидії контрабанді. До цієї групи входили: – “військовий кантаржей”, який слідкував за мірами ваги, збирав податки з товарів, які ввозилися на територію Війська Запорозького; – чотири “військові шафарі” та їх помічники “підшафарі”, котрі слідкували за порядком ввезення товарів, збирали мито з приїжджих купців; – писарі і підписарі, які вели відповідну документацію; – козацькі команди при шафаріях, які вели догляд за шляхами можливого провезення контрабандних товарів й силовим шляхом припиняли порушення митних правил [3]. Митні збори з купців розподілялися таким чином: дві третини йшли до кошового скарбу, третина залишалася старшині паланок (територіальних адміністративно-господарських одиниць), на землях яких збиралося мито [4].

Отже бачимо, що на початку розвитку вказаного правового інституту функції дізнання покладалися на державних посадовців. Але згодом, за мотивів гарантованого отримання прибутку у державну скарбницю, і під впливом лобювання власних приватно-користних інтересів представниками тодішніх олігархічно-владних груп, - поширилася практика передання митних застав в оренду. Орендарі сплачували частину мита до скарбниці Коша Запорозького. Однак вже тоді це породжувало серйозну проблему порушення законності (сучасний прообраз корупції), нерівного ставлення до купців з різних країн і здириництва непомірно завищених ставок митних зборів. А це, у свою чергу, ставало додатковим підґрунтям для тенденційного збільшення випадків вчинення контрабанди.

Так, в часи Олешківської січі (1711–1734) спостерігалася ескалація контрабандної активності. Групи “торгових людей” по 100-300 осіб через важко доступні місця намагалися обходити козацькі митні пости, аби не сплачувати мито. Тоді за домовленістю з кримським ханом запорожці виставили додаткові загони на п’яти переправах через Дніпро і Південний Буг та їх притоки. Шляхи перекривали “митні комори”, а мобільні загони наздоганяли контрабандні валки і конфісковували товари. Отже, в умовах функціонування “єдиного права” (у сучасному розумінні – митного, кримінального, адміністративного, кримінально-процесуального, фінансового тощо), зміст дізнання формується під впливом функціональної доцільності. Проглядаються ознаки усвідомлення українськими митниками потреби у міжнародному співробітництві в боротьбі з контрабандою; поступово отримує розуміння суспільної небезпеки, фактичну визначеність і правову кваліфікацію такий сучасний спосіб контрабанди, як переміщення предметів контрабанди поза місць дислокації митних постів. У зв’язку з цим напрацьовуються методики протидії контрабанді, що поєднували сучасні форми оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. Зокрема, розшук контрабандних вантажів не міг відбуватися цілеспрямовано без наявності в розпорядженні митників мережі конфіденційних інформаторів серед місцевого населення на прикордонній території, без використання спеціальних методів – вчинення засідок тощо. А затримання вантажів, їх огляд, з’ясування країни походження та факту несплати митних платежів – було прообразом сучасної функції дізнання з огляду транспортних засобів, предметів контрабанди, товаросупровідних документів тощо. Історичні нариси доводять, що вже тоді починає чітко вимальовуватися найбільш поширена санкція за вчинення контрабанди – конфіскація усього контрабандного товару. Зв’язок між отриманими доказами вчинення контрабанди і покаранням у цей історичний час практично не прослідковується, але немає сумніву, що митники-шафарі керувалися цими категоріями на основі звичаєвого права.

Поряд із стягненням грошей за провіз товарів через мости, греблі, на визначених кордонах Запоріжжя, митники виявляли також й приховані вантажі, застосовували проти порушників митних правил штрафи і конфіскацію вантажів разом із транспортом. Цими посадовцями велися спеціальні зошити “записання упійманих” (такий собі реєстр контрабандистів), що сприяло накопиченню досвіду у протидії контрабанді, вдосконаленню діяльності з її виявлення та затримання. Зокрема, відомий заведений у 1755 році “Зошит запису спійманих проїжджих від Азовського моря з Запорізьких кіс через річку Кальміус, хто саме впізнаний, і зі скількома возами і в які місця везуть” [5].

Нищівного впливу на подальше вдосконалення історичних форм дізнання митників-шафаріїв Запорозької Січі завдала політика російського самодержавства. Спочатку усі товари з України та Росії пропускалися в Запоріжжя без сплати мита, однак в 1753 році створюються російські митниці в Переволочному та Кременчуці, де російські митники почали стягувати збори.

Але набутий досвід дізнання у справах про контрабанду заклав підвалини відповідної діяльності в одному із типів Української державності – Козацько-гетьманській державі. Її формування пов’язують з періодом Національно-визвольної війни 1648–1657 років під проводом Б. Хмельницького. Саме у цей час розпочалося

формування апарату влади і управління, національного адміністративно-територіального устрою та господарсько-економічної, торгівельно-фінансової систем, формування кордонів, системи правового регулювання державного й соціального буття українського народу. Національна митна справа почала розглядатися як необхідний і неодмінний елемент сутності держави, і водночас – одне із вкрай важливих джерел її фінансування.

Запроваджена нова модель соціально-економічних відносин, що ґрунтувалася на “дрібному землеволодінні фермерського типу”, праці вільних людей, інтенсивний розвиток міст як центрів ремесел і торгівлі, сприяло широкому товарообміну з іншими державами. Усе це викликало потребу у захисті економічних інтересів нових соціально-економічних груп, стимулювало державний протекціонізм в торгівельно-економічній, насамперед у митній, сфері. Отже можемо спостерігати, як протидія контрабанді поступово перестає бути виключно способом наповнення державного бюджету. Обсяг значення цієї діяльності розширюється за рахунок включення ще одного об’єкта захисту – вирішенню завдань щодо захисту національного товаровиробника.

Визначаються кордони і територія гетьманщини. За Зборовською мирною угодою з Річчю Посполитою Українська держава охоплювала терен з площею до 200 тисяч квадратних кілометрів та населенням більше одного мільйону. Сформувався полково-сотенний адміністративно-територіальний устрій України [6].

Приблизно з 1652 року оформлюється новий державний орган – фінансова канцелярія, до компетенції якої належить і питання контролю за надходженням мита. Керівник цього органу – генеральний підскарбій, – координував роботу спеціально уповноважених митних службовців – дозорців, індукторів та екзоторів [7]. Поступово розпочалося нормативне закріплення правил переміщення товарів через державні кордони. Для стягування митних платежів запроваджуються спеціалізовані державні установи – митниці. Відповідно, усілякі порушення встановленого порядку переміщення товарів через кордон або приховування їх від контролю митниці, сплати митних зборів почали кваліфікувати як контрабанду.

Отже, є підстави стверджувати, що формування тогочасної вітчизняної митної системи одночасно детермінувалося процесами державотворення, необхідністю забезпечення економічних інтересів та економічної безпеки Козацько-гетьманської держави, потребами пошуку торгівельно-фінансових джерел для збройної та зовнішньополітичної діяльності адміністрації Б. Хмельницького, а глибинні зрушення буржуазно-демократичного типу обумовили необхідність захисту вітчизняних торгівельних і виробничих верств. Інститут дізнання у справах про контрабанду Козацько-гетьманської держави перейняв основні риси здійснення дізнання у Запорозькій Січі, а економічний розвиток і поглиблення торгівельних відносин з іншими державами об’єктивно вимагав вдосконалювати систему протидії контрабанді товарів.

Використані джерела:

1. Нарис історії митної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish>

2. Дідусенко П. М. Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Русі. / П. М. Дідусенко, О. В. Лисицький, Т. С. Мавродій, С. А. Пахневський, В. П. Костюк. – К. : Інфопринт, 2005. – С. 90.
3. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 185, 428-430.
4. Мицак А. П. Становлення і розвиток митного законодавства на території України : дис. ... канд. юрид. наук / А. П. Мицак. – Львів, 2004. – С. 36.
5. Гальський К. Є. Торгівля і митна справа Запорозької Січі (друга половина XVI – 70-ті роки XVIII століття) / К. Є. Гальський. – К. : Панорама, 2005. – С. 245-252.
6. Дністрянський М. С. Кордони України / М. С. Дністрянський. – Львів : Світ, 1992. – С. 41-42.
7. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини. / І. Й. Бойко. – Львів : Світ, 2000. – С. 28-29.

Игнатко Н. В. Становление института дознания в таможенных системах украинской государственности (1650–1764).

Статья посвящена изучению закономерностей становления и функционирования института дознания таможенных органов Украины в общегосударственной системе противодействия контрабанде. Указанный вид правоохранительной деятельности исследуется в контексте развития исторических форм украинской государственности.

Ключевые слова: дознание, расследование контрабанды, таможенный орган.

Ignatko N. Origination of inquest elements in the customs system of the Ukrainian state system (1650–1754).

The article deals with the study of regularities of establishing and functioning the institute of inquest of customs authorities of Ukraine in the national system of counteraction to smuggling. The indicated type of law-enforcement activity is investigated in the context of the development of historical forms of the Ukrainian state system.

Key words: inquest, investigation smuggled goods, customs authority.

УДК 343.9.018.3

Можайкіна О. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОНЯТТЯ І ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ
ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу і визначенню поняття кримінальної субкультури як внутрішнього джерела відтворення злочинності. Викладено погляди вчених-кримінологів на зазначену проблему. Визначено основні ознаки, функції і місце кримінальної субкультури в механізмі детермінації злочинності.

Ключові слова: кримінальна субкультура, злочинність, механізм злочинної поведінки.

Природа кримінальної субкультури полягає в її відносній суверенності від інших сфер суспільного життя. Вона знаходиться поряд із злочинністю і є її невід'ємною частиною, що дає можливість захиститися від “іншого світу”. Вона дозволила сформувати певного роду спільність, закриту і відокремлену від інших. Вона виробила механізми, які захищають кримінальний світ від стороннього втручання і при цьому вона ж виступає фактором, який стимулює злочинність, дозволяє їй зберігатися, розвиватися, залишатися відносно самостійною. Викладене дає підстави стверджувати,